

Terugkeer van de grenzen

ZOWEL DE RUSSISCHE INVASIE ALS DE STROOM VAN OEKRAÏENSE VLUCHTELINGEN illustreren op pijnlijke wijze het belang van erkende en beschermde grenzen, en tegelijkertijd het belang van open grenzen die ons niet afgrenzen van de ellende van anderen. Hoe verbind je die twee aspecten? Deze problematiek is de laatste jaren steeds belangrijker geworden. In dit artikel gaan we in op de functie van grenzen in Europa. We gaan in op de paradoxale situatie dat de Europese landen enerzijds grenzen wegnemen ter wille van economische en politieke integratie, terwijl er anderzijds sprake is van toenemende grenscontroles en kritiek op het opengrenzen beleid. Dezelfde paradox zien we in verband met culturele grenzen; de een wil deze overstijgen, terwijl de ander juist de eigen culturele identiteit wil beschermen. Er is sprake van een ‘terugkeer van grenzen’. Wij zullen deze ontwikkeling nader onderzoeken, en deze beschouwen in relatie met de missie van de kerk in de wereld. Hoe gaan theologen en missionaire werkers om met ‘de terugkeer van grenzen in Europa?’¹

“Grensland”

Sinds de Russische invasielegers de Oekraïense grens overstaken, zijn meer dan drie en een half miljoen Oekraïense vluchtelingen de grenzen binnen Europese grenzen, op zoek naar een veilig heenkomen zolang het oorlogsgeweld en de verwoesting van hun land voortduren.

In heel Europa is er een spontane golf van solidariteit en hulpverlening aan de vele binnenlandse vluchtelingen en de bevolking van de belegerde steden in dit overrompelde land, waarvan de naam, opmerkelijk genoeg “grensland” betekent.

Vergelijk dit met de beelden van slechts enkele maanden geleden, toen duizenden vluchtelingen uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten in de bittere kou waren gestrand aan de grens tussen Wit-Rusland en Polen, die door soldaten en met steun van de Europese Unie hermetisch werd afgesloten, en de paradoxen van de grenzen binnen Europa komen duidelijk aan het licht.

Open vs beschermde grenzen

Om te beginnen de paradox van open grenzen versus beschermde grenzen. Binnen het zogenaamde Schengengebied, genoemd naar het dorp in Luxemburg waar in 1985 het Schengenakkoord werd ondertekend, is een paspoortvrije zone zonder grenscontroles gecreëerd, die het grootste deel van de Europese Unie plus Noorwegen omvat – het Verenigd Koninkrijk en de Balkan zijn uitgesloten. Het is een van de bekroningen van de Europese integratie en geeft goed weer waar het bij dit project om gaat.

Tegelijkertijd heerst in brede kring het gevoel dat deze zone van open grenzen moet worden beveiligd door de buitengrenzen van die zone te versterken. De vluchtelingencrisis van 2015, toen meer dan een miljoen Syriërs hun toevlucht zochten in West-Europa, de golf van terroristische aanslagen op Europees grondgebied en de wereldwijde Covid-19-pandemie hebben het ideaal van het Schengenakkoord onder druk gezet. Veel regeringen zijn het erover eens dat de regels voor de paspoortvrije zone moeten worden hervormd. Zij pleiten ook voor een herziening van de Overeenkomst van Dublin, op grond waarvan immigranten die in een bepaald land de buitengrens van de EU overschrijden en daar de vluchtelingenstatus verkrijgen, vervolgens vrij kunnen doorreizen naar de rest van de EU. Kortom, er heerst een toenemend gevoel dat Europa als geheel zich moet beschermen tegen een ongebreidelde golf van immigratie van buitenaf.

Bovendien, wanneer het gevoel van nationale identiteit en veiligheid wordt bedreigd, worden zelfs de grenzen binnen de Schengen-zone snel weer versterkt. In maart 2020, toen de pandemie om zich heen greep, hervatten de Europese landen grenscontroles die al lang waren afgeschaft en sloten zij zich op ongecoördineerde wijze van elkaar af, waardoor de interne markt van de EU, haar toeleveringsketens en het verkeer van personen grondig werden verstoord. Er was een onmiddellijke terugkeer naar sanitaire maatregelen op nationaal niveau, in tegenstelling tot een uniforme Europese aanpak, die men zou hebben verwacht na tientallen jaren van samenwerking in een zone zonder grenzen. De beleidsmakers waren bijvoorbeeld niet gefocust op het verkrijgen van voldoende vaccins voor

¹ Dit artikel is een uitgebreide versie van het Engelstalige artikel dat werd geschreven voor het themanummer van *Vista*, het e-bulletin met onderzoek-gerelateerde informatie over missie in Europa, gewijd aan ‘grenzen in Europa (Issue 41, April 2022, p. 1-4). Weblink: <https://www.europeanmission.redcliffe.ac.uk/>

Europa als geheel, ze wilden gewoon voldoende vaccins voor iedereen in hun eigen land.

Europees vs niet-Europees

Dit brengt ons bij de tweede paradox. In de open economische ruimte van een geïntegreerd Europa zien velen de voordelen van het vrije verkeer van goederen, diensten, kapitaal. En men stelt algemeen het vrije verkeer van personen op prijs, althans zolang het maar om Europeanen gaat. Tegelijkertijd groeit de vrees voor de toevloed van investeerders uit China (en sommigen zouden daaraan toevoegen een virus uit China), vaccins uit de Verenigde Staten en sinds kort ook gas uit Rusland, omdat we daardoor steeds afhankelijker worden van machten buiten de EU. In de bevolking en ook onder politici klinkt steeds vaker en met steeds meer klem de roep om economische soevereiniteit, voedselsoevereiniteit, industriële soevereiniteit enzovoort. Er is echter verschil van mening of deze soevereiniteit of zelfvoorziening op nationaal niveau moet worden gerealiseerd of op een gemeenschappelijk, EU-niveau. Soevereiniteit in eigen land, dan wel in 'ons eigen Europa', impliceert in ieder geval meer en strengere grenscontroles.

Vluchtelingen die oorlog en vervolging in andere delen van de wereld ontvluchten en in Europa asiel zoeken, kunnen nog steeds de buitengrenzen van Europa oversteken en een toevluchtsoord vinden, het asielrecht blijft onaangetast. Voor zogenaamde economische migranten leggen zowel de nationale regeringen als de EU echter steeds meer beperkingen op. Gezinshereniging van migranten staat ter discussie. Er wordt gepleit voor het volgen van inburgeringscursussen aan de ambassade van het land van herkomst, voordat men naar Europa komt.

De Europese regeringen verlangen steeds duidelijker dat migranten integreren in de leidende cultuur van het land. Voor een groeiend deel van de bevolking is dat niet genoeg, zij ziet dat migranten vaak vasthouden aan hun eigen cultuur, verweven met hun religie. Zij vreest dat een voortdurende instroom van niet-Europese migranten de sociale vrede zal verstoren of zelfs de culturele veiligheid van de bevolking in gevaar zal brengen – temeer daar de demografische groei van autochtone Europeanen ver achterblijft bij die van de migrantengemeenschappen.

In verband met deze zorg hebben verschillende landen de controles langs de binnengrenzen van de EU al hersteld, en hekken met prikkeldraad en zelfs meer dan 1000 km aan betonnen muren langs de buitengrenzen van de EU opgericht, om de instroom van immigranten beter te 'reguleren': tussen Polen en Wit-Rusland, aan de Hongaarse en Sloveense grenzen met Kroatië, langs de Euro-rivier en de bergen die Griekenland en Bulgarije van Turkije scheiden, en rond de Spaanse enclaves Ceuta en Melita in Marokko. Daar komen nog bij de nog grotere maritieme 'muren' van controlerende schepen in de Middellandse Zee, alsmede de virtuele 'muren' over de

zeeën en de controlesystemen op de luchthavens. Dit alles vormt het zogenaamde Fort Europa. De beveiliging is toegewezen aan een speciaal Europees agentschap, Frontex, dat voortdurend wordt versterkt. Maar individuele landen aan de grens van de EU versterken ook hun nationale grensbewaking. Sinds Brexit ligt het Verenigd Koninkrijk buiten dit fort, zoals migranten die vastzitten aan de Franse kant van het Kanaal onderhouden, vaak met gevaar voor eigen leven.

Twee grensmentaliteiten

Al deze recente ontwikkelingen illustreren wat wel 'de terugkeer van de grenzen' wordt genoemd. Ze druisen in tegen het ideaal van een Europa zonder binnengrenzen, dat zo na aan het hart ligt van economische liberalen die voorstander zijn van vrije handel in een globaliserende markt, van progressieve liberalen die voorstander zijn van een multiculturele samenleving en kosmopolieten die overal heengaan maar nergens thuis zijn, en van milieuridders die voorstanders zijn van een transnationale aanpak van de grote problemen waarmee we vandaag worden geconfronteerd, zoals de klimaatverandering.

Integendeel, dezelfde ontwikkelingen worden toegejuicht en zelfs bevorderd door patriotten en soevereinisten van allerlei pluimage die de nationale economische belangen willen verdedigen (bv. tegen het vestigen van de industrie in andere landen met goedkopere lonen), die de traditionele culturele identiteit van hun land willen beschermen (bv. tegen de invloed van de islam). Zij staan sceptisch tegenover de Europese integratie, en beschouwen deze als een instrument van globalisering.

En zo loopt er ook een politieke grens door heel Europa die zich steeds duidelijker aftekent: tussen mensen met een open-grens-mentaliteit en mensen met een beschermde-grens-mentaliteit.

Culturele grenzen

Naast de terugkeer van de geografische grenzen zijn er andere soorten grenzen of begrenzingen tussen mensen: economische, culturele, en demografische of etnische grenzen. We beperken ons tot Europa. In dit deel van de wereld zijn de taalgrenzen zo belangrijk dat de EU zelfs nooit heeft geprobeerd ze af te schaffen. Integendeel, een van de doelstellingen is alle talen als gelijkwaardig in stand te houden. Dan zijn er de culturele grenzen tussen de afzonderlijke landen van Europa, en op grotere schaal tussen Noord- en Zuid-Europeanen, tussen Oost- en West-Europeanen, tussen regionale culturen binnen een natiestaat. Veel mensen zijn gehecht aan hun regionale cultuur en taal, sommige zelfs zozeer dat zij politiek autonoom of zelfs onafhankelijk willen worden (Catalonië, Schotland, Corsica, Vlaanderen). Het was deze gehechtheid aan een 'eigen' culturele identiteit, vaak verweven met een religieuze identiteit, die leidden tot de oorlogen in het voormalige Joegoslavië (1992, 1995, 2002) en de opdeling in zeven staten.

De EU en vooral de Raad van Europa hebben veel gedaan om de verschillende talen en culturen te beschermen. Tegelijkertijd moedigen zij alle Europeanen aan om de rijkdom van deze verscheidenheid te zien en de culturen van de andere Europeanen te ontdekken. Zij bevordert dit door allerlei initiatieven, zoals het elk jaar aanwijzen van een culturele hoofdstad van Europa, en niet te vergeten de Erasmus programma's van uitwisseling tussen studenten en docenten van universitaire opleidingen in heel Europa.

Dit ideaal van 'verzoende verscheidenheid' in een verenigd Europa heeft echter geen oplossing geboden voor andere culturele grenzen die spanningen binnen landen veroorzaken: tussen autochtonen en nieuwkomers van buiten Europa, tussen minderheids- en meerderheidsbevolkingen. Deze culturele grenzen worden versterkt door geografische scheidingslijnen in stedelijke gebieden tussen bijvoorbeeld migrantengemeenschappen en autochtone bevolking. Als Europeanen onderhouden we graag het beeld dat we tolerant zijn, dus houden we niet van het woord 'segregatie', maar dat laatste is op veel plaatsen een realiteit, meer dan we zouden willen of toegeven.

In dit verband herinneren wij aan de grote verschuiving in het denken en de praktijk van de christelijke missie die heeft plaatsgevonden sinds de dekolonisatie in de jaren zestig van de vorige eeuw. Tot dan toe exporteerden Westerse zendelingen en missionarissen zowel het evangelie als hun Westerse cultuur, bijna als één pakket, in de overtuiging dat dit een goede zaak was voor de ontvangers van de boodschap. Dat de verworvenheden van de Europese samenleving gelijk stonden met 'voortgang' van deze volken. In missionaire kringen en in de kerk in het algemeen staat men nu zeer kritisch tegenover deze visie. De huidige missiologie gaat uit van een etnologische benadering en benadrukt de waarde van elke plaatselijke cultuur, waarbij men ervan uitgaat dat het christelijk geloof in elke culturele context kan worden uitgedrukt. Bij het evangeliseren van de volkeren moeten we dus hun cultuur respecteren en mogen we deze niet als principieel minderwaardig beschouwen – zoals vroeger vaak het geval was.

Toch zijn dezelfde theologen en missionaire werkers vaak zeer kritisch tegenover Europeanen die zich zorgen maken over hun identiteit en culturele veiligheid, in een multiculturele en multireligieuze samenleving, een angst die meestal wordt toegespitst op immigratie van niet-Europeanen. Zij hebben de neiging dergelijke bewegingen te bestempelen als tegenstrijdig aan de christelijke waarden en gevaarlijk voor de samenleving, met termen als 'populistisch', 'nationalistisch' en 'extreem-rechts'. In dit opzicht volgen zij hetzelfde discours als dat van progressieven en liberalen, die sowieso kritisch staan tegenover alles wat traditioneel Westers is.

Wanneer wij de mensen die gehecht zijn aan de Europese cultuur van hun land willen dienen vanuit het evangelie, moeten wij die gehechtheid respecteren, net zoals wij dat tegenwoordig ook nodig vinden

wanneer het gaat om de culturen van niet-Europese volkeren. Temeer daar de culturen in Europa zo diepgaand zijn beïnvloed door het christelijk geloof en daarvan zoveel sporen dragen. Dat is niet iets om zomaar weg te schrijven of af te doen als 'ouderwets'. In missionaire kringen zou men wat meer begrip moeten opbrengen voor de bezorgdheid van hun mede-Europeanen dat hun cultuur wordt bedreigd of zelfs kan verdwijnen als gevolg van de demografische veranderingen en de culturele gevolgen van de voortdurende immigratie.

Zowel barrière als bescherming

Als christenen die zich bezighouden met de verkondiging van het evangelie en het dienen van kerken in verschillende landen in Europa, hebben wij geprofiteerd van de mogelijkheid om ons vrij te verplaatsen over eeuwenoude geografische grenzen heen. Het zendingsdiscours benadrukt het belang van het overschrijden van grenzen en het verlagen van drempels tussen verschillende landen; wij willen in staat zijn mensen te ontmoeten waar zij zich bevinden. De 'terugkeer van sz grenzen' in Europa wordt dan ook eerder gezien als een probleem dan als een stimulans om onze opvattingen te herzien.

We merken dat men in missionaire kringen de neiging heeft grenzen te relativiseren, alsof ze in wezen niet veel betekenis hebben. Omdat zendingswerkers de gewoonte hebben nationale grenzen te overschrijden en het evangelie intercultureel te communiceren, zien zij grenzen over het algemeen in termen van beperking, als barrières. Zij verzetten zich innerlijk tegen het idee van een gesloten land, dus spreken zij liever van 'beperkt toegankelijke landen'. Deze nadruk leidt ertoe dat grenzen in de eerste plaats worden gezien als niet relevant voor de universele reikwijdte van kerk en evangelie, of als lastige hinderpalen wanneer evangeliserende zendingswerkers niet zo gemakkelijk een bepaald land kunnen binnengaan.

Dit is echter één kant van de werkelijkheid. Tegelijkertijd zijn grenzen nodig om mensen in veiligheid te laten leven – zowel fysiek, sociaal als cultureel. Grenzen geven aan dat er een grens is aan wat ik 'van mij' of 'van ons' kan noemen, een grens aan wat ik voor mezelf of voor mijn groep zou kunnen opeisen, een grens aan de jurisdictie van een wetgever, een geografische grens aan het gebied waar regeerders macht mogen uitoefenen. Een fundamentele morele en wettelijke regel van de samenleving is dat men de leefruimte van zijn naaste niet mag schenden. Juist door die ruimte te respecteren, kunnen mensen binnen een land samenleven, en kunnen naties in vrede samenleven.

De Bijbel benadrukt deze positieve functie van grenzen. De Torah heeft behoorlijk harde dingen te zeggen over hen die dit negeren. Een van de twaalf vervloekingen die hardop moesten worden voorgedragen tijdens de vernieuwing van het verbond van de Israëlieten met de Here God, luidt: 'Vervloekt is een ieder die de grenssteen van zijn buurman verplaatst.' En heel het volk moest hierop 'amen' zeggen (Deuteronomium 27:17).

Dit respect voor grenzen is een van de morele basisregels die moeten worden nageleefd, willen de inwoners van een land in sociale vrede met elkaar kunnen leven.

De Russische invasie in Oekraïne heeft de mensen in heel Europa opnieuw ingeprent dat grenzen nodig zijn voor de veiligheid en vreedzaam nabuurschap tussen volken, en dat zij als zodanig moeten worden gerespecteerd. De publieke opinie spreekt op allerlei manieren massaal de vloek van Deuteronomium 27 uit. De uitdaging voor de volkeren van Europa vandaag bestaat erin het evenwicht te vinden tussen beschermende grenzen en open grenzen.

Grens als membraan

Een derde functie van grenzen is dat zij dienen als plaatsen van contact tussen 'wij' en 'de anderen'. Dat kan een confrontatie worden en tot conflicten leiden, maar dat hoeft niet zo te zijn, want grenzen zijn ook gebieden van uitwisseling en samenwerking, plaatsen waar mensen hun horizon verbreden. Net als omheiningen of grenzen wekken zij nieuwsgierigheid op om te ontdekken hoe de mensen aan de 'andere' kant leven, een verlangen om te reizen en hen te ontmoeten, een poging om hun taal te leren.

Zo bezien zijn grenzen een uitnodiging om onze grenzen te overschrijden en te ontvangen van anderen die anders zijn dan wij. Grenzen zijn plaatsen van 'liminaliteit', van leven op de grens van twee werelden, waar ik beseft dat mijn wereld maar een deel is van de grotere werkelijkheid. Zo bezien zijn grenzen plaatsen van uitwisseling, waar ideeën, goederen en mensen zowel naar binnen als naar buiten kunnen. In plaats van te functioneren als ondoordringbare grenzen die dienen om 'anderen' bij 'ons' weg te houden, moeten we ze eerder zien als open grenzen waar we de ander ontmoeten.

De historicus Richard W. Slatta beschrijft grenzen, grensgebieden en grensregio's als membranen. Membranen zijn wisselend doorlaatbare organen of instrumenten, met betrekking tot wat wel erdoorheen kan en wat er niet doorheen kan en dus geblokkeerd wordt. Hun permeabiliteit is verschillend voor tegengestelde richtingen. Dat wil zeggen dat sommige goederen worden doorgelaten, zoals voedsel en koopwaren, terwijl andere dingen, zoals legers of personen zonder paspoort, niet mogen passeren. Membranen hebben een zekere dikte of breedte. Van een afstand gezien lijken ze dun, bijna als lijnen. Van dichtbij gezien zijn het bredere zones waar mensen permanent wonen en werken, en waar voorwerpen, mensen en ideeën van de ene kant naar de andere kant doorheen kunnen.

De verantwoordelijke samenleving

Door grenzen als membranen te zien, ontdekken we dat we niet de enigen in deze wereld zijn en zo worden grenzen een plaats waar de leden van de menselijke familie hun burens ontdekken.

Dit brengt het concept van de 'verantwoordelijke samenleving' met zich mee, dat zowel in de katholieke als in de gereformeerde (neocalvinistische) sociale leer aan het eind van de 19e en het begin van de 20e eeuw werd ontwikkeld. Dit concept is gebaseerd op het Bijbelse gebod 'heb uw naaste lief als uzelf'. Het is ontwikkeld binnen het christelijk-sociaal denken, dat van invloed is geweest op het christendemocratische denken, dat op zijn beurt een belangrijke invloed heeft gehad op het Europese integratieproces dat heeft geleid tot de huidige Europese Unie. In dit denken werd het idee van naastenliefde in een internationaal perspectief geplaatst. Dat wil zeggen, niet alleen individuen maar ook landen en naties worden uitgedaagd zichzelf te zien als burens in de Bijbelse betekenis van het woord, waardoor zij beseffen dat zij als land of volk verantwoordelijk zijn voor het welzijn en de vrede, niet alleen van de naasten binnen de eigen grenzen, maar ook van hun 'naaste' landen en volken. Dit is een uitnodiging om over de nationale grenzen heen te kijken, of die nu al lang bestaan of onlangs zijn ingesteld, en naast onze buurlanden te gaan staan. Medeverantwoordelijkheid te nemen.

Jezus' vertelde zijn gelijkenis van de Samaritaan aan iemand die vroeg: 'Wie is mijn naaste?' In plaats van die vraag te stellen, nodigt de gelijkenis ons uit om te vragen: 'Voor wie ben ik een naaste?' Wanneer naties niet slechts als burens maar ook als 'naburens' worden beschouwd, en wanneer we deze leer van Jezus als leidraad nemen, wordt de vraag: 'tegenover welke naties wil ons land zich als een naaste gedragen?'

Literatuur, enkele titels

- Andr n, Mats e.a. (red.). *The cultural borders of Europe: Narratives, Concepts and Practices in the Present and the Past*. Berghahn Books, 2019, <https://doi.org/10.2307/j.ctvwo4dv9>.
- Hall, Thomas D (ed.). *A World-Systems Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology* Lanham, Md., Rowman and Littlefield, 2000.
- Langer, Christian en Manuel Fern ndez-G tz. 'Borders and Frontiers: Contemporary and past perspectives,' in Gerd Gra hoff en Michael Meyer (red.), *Excellence Cluster Topoi*, Berlijn, eTopoi, 2008.
- Slatta, Richard W. *Comparing cowboys and frontiers*. Norman: University of Oklahoma Press, 1997.
- Sur, Serge e.a., 'Le r veil des fronti res – lignes en mouvement', Themanummer van *Questions internationales*, nr. 79-80, mei-augustus 2016.